

Materiálové a stříhové inovace ženského sukňového oděvu v 16. století na příkladu pozůstalostních soupisů panství Pardubice

Martin Šimša

DOI 10.21104/CL.2023.1.02

Material and Cut Innovations of Women's Skirt-Style Dress in the 16th Century, Using an Example of Estate Inventories from Pardubice Manor

Abstract

The 16th century saw a significant transformation in Central-European clothing customs, which became evident in the emergence of national styles of clothing (German, Hungarian, Polish) and the equally rapid adoption of Spanish dress ensembles. Changes in clothing also touched the countryside, where new kinds of textiles began to replace the predominant woollen cloth in the second half of the 16th century. Woollen, cotton and silk materials were used mainly in festive clothing. At first, it was in the production of traditional garments, but increasingly new items of clothing appeared alongside them, which the countryside adopted from the urban environment after a certain period of time. The urban guild tailors were the source of the structural innovations transforming the existing cut of the women's full skirt, from which the sleeves and subsequently the bodice were separated. By the end of the 16th century, a new ensemble of clothing articles had established itself in the countryside, containing individual garments of different origins and period, but creating a new aesthetic quality in the ensemble that lasted for several centuries.

Key words

women's dress, women's skirt, bodice, estate inventory, 16th century

Acknowledgment

Autor děkuje za finanční podporu Grantové agentuře České republiky (GA ČR). Článek je výstupem projektu GA21-33437S „Pozůstalostní inventáře v etnologické perspektivě: potenciál archivního pramene pro poznání proměn lidového oděvu českých zemí“.

Contact

PhDr. Martin Šimša, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice, Czech Republic; e-mail: martin.simsa@nulc.cz.
ORCID iD 0000-0003-2867-9345

Jak citovat / How to cite

Šimša, Martin. 2023. Materiálové a stříhové inovace ženského sukňového oděvu v 16. století na příkladu pozůstalostních soupisů panství Pardubice. *Český lid* 110: 33–64. <https://doi.org/10.21104/CL.2023.1.02>

Úvod

Etnologická interpretace vývoje starší fáze venkovské kultury má velice dlouhou tradici a je pevně zakotvena v teoretickém i metodologickém základu novodobého evropského bádání. Pro naše téma je obzvláště inspirativní zkušenost z univerzitních pracovišť v Německu, kde etnologické bádání výraznou měrou přispělo k formování výzkumu každodennosti na univerzitě v Münsteru (Alltagsgeschichte). Z plodné spolupráce historika Güntera Wiegelmanna a etnografky Ruth-Elisabeth Mohrmann vzešla řada metodicky cenných prací na téma vzájemného vlivu města a venkova (Wiegelmann 1987; Mohrmann 1975; 2005). Nově orientované bádání se věnuje především šíření **civilizačních inovací a jejich uplatňování v městském** a zprostředkovaně i venkovském prostředí, přičemž výzkum oděvu je reflektován spíše okrajově (Pöttler 2017).

V domácím bádání využil potenciál pozůstalostních soupisů poprvé Zikmund Winter (1893), který prostřednictvím vybraných oděvních citací glosoval obecné trendy ve vývoji odívání i některých dalších kulturně historických témat. Formou pramenné edice ovšem publikoval pražské **pozůstalostní** soupisy a testamentsy teprve Josef Teige (1910), venkovské a šlechtické soupisy zase František Hrubý (1927). K obnově zájmu o zmíněné téma došlo v 80. letech 20. století na půdě pražských a olomouckých univerzitních pracovišť, k nimž posléze přibyla i pracoviště v českých Budějovicích a Ostravě. Nově vznikající práce čerpají z teoretických a metodologických prací Jiřího Peška (1982; 1991) a posléze i Milana Myšky (2010). Zaměření většiny studií sleduje obdobná témata jako v zahraničí a zaměřuje se na interpretaci každodenního života obyvatel města a vybavení jejich domácností nábytkem, keramikou, knihami a uměleckými předměty. Obsahu městských šatníků se však věnuje jen minimum prací (Rybková 1984) a podobně jsou na tom i práce o oděvní kultuře šlechtických sídel (Hajná 1998; 2016) či souborné práce věnované vývoji módy (Nachtmannová 2012).

Výzkumu oděvní kultury venkova se věnovali především etnografové. O nastínění všeobecných trendů v odívání venkovanů v 16. století se na základě excerpt Františka Svatoně (Svatoň s.n.) pokusila Lydia Petráňová (1994), oproti tomu ostatní práce se většinou věnují rozboru starší fáze regionální podoby lidového oděvu v 18. a 19. století (Hynková 1967; Pajer 2002; 2010; Vychytilová 2004). **Podobné časové ohraničení má i práce** věnovaná srovnání oděvu poddanského města Frýdku-Místku a jeho předměstských vesnic (Lipovski 2009; 2013). O interpretaci odívání jako specifické projekce venkovské mentality do hmotné kultury se pokusila dvojice Pavel Grulich a Josef Matlas (2009). Nový pohled na venkovský oděv v raném novověku přinesl výzkum práce cechovních krejčích (Šimša 2019)

a jejich inspiračních zdrojů v podobě knih krejčovských stříhů (Šimša 2014; 2021a). S jejich pomocí se podařilo korigovat řadu starších etnologických hypotéz o původu oděvních součástí, jako je tomu u mužských kalhot a ženských plátěných sukni (Šimša 2013; 2021b).

Jak trefně poznamenal Jiří Pešek (1991: 35) při hodnocení způsobu práce Zikmunda Wintera (1893), glosování textu oděvními citacemi je sice efektivní, nikoli však efektivní způsob zhodnocení potenciálu pozůstalostních spisů. Vedle rozboru a komparace pozůstalosti konkrétních historických osobností je to především tematický výzkum vybraných skupin předmětů (knihy, umělecké předměty atd.), čemu se věnuje většina dosavadních prací. Co však dle Jiřího Peška zcela absentuje, je rozsáhlý kvantitativní výzkum početného souboru pozůstalostních spisů zahrnujících delší časové období i větší sídelní území. Předložená studie se snaží tuto pomyslnou rukavici zvednout a formou revizního výzkumu sirotčích a testamentárních knih panství Pardubice vytvořit dostatečně širokou pramennou základnu, provést její kvantitativní rozbor a analýzu vybraných typů oděvních součástí.¹ Vzhledem k omezeným publikačním možnostem představuji na tomto místě dílčí část výzkumu, a to studii věnovanou materiálovým a stříhovým inovacím ženského venkovského sukňového oděvu v 16. století.

Prameny k poznání oděvní kultury venkova pardubického panství

Zrod pardubického panství bezprostředně souvisí se snahou Viléma z Pernštejna (1435–1521) vybudovat ve východních Čechách nové centrum rodové moci (Vorel 2021). Počátkem budování dominia se stalo vykoupení zástavního panství Kunětická Hora roku 1490, s nímž získal i zástavní majetky opatovského a sezemického kláštera a právo výplaty jezbořického statku. Následujícího roku 1491 zakoupil nevelké pardubické panství s městečkem Pardubice, z něhož se postupně stalo nové centrum panství (Vorel 2001: 71). Jeho rozšiřování probíhalo i v následujících letech, vedle jednotlivých vsí došlo roku 1497 k odkupu rozsáhlého lesního komplexu Království, který se rozkládal na východ od Pardubic v podhůří Orlických

1 Excerptům vrchnostenské registratury panství Pardubice se celoživotně věnoval amatérský historik František Svatoň, který své poznatky shrnul v díle *Materiály k dějinám panství Pardubice I. – III.* (Svatoň s. a.). V něm formou rejstříkových citací zpřístupnil informace o řemeslech, hospodářství, zvířatech, domácnosti, nábytku a oděvech z let 1520–1750. Sumarizací rejstříků oděvních hesel byla vytvořena databáze, obsahující cca 1 000 oděvních citací, oproti tomu revizní výzkum pouhé části historických pramenů z let 1520–1608 shromáždil databázi s cca 3 400 oděvními citacemi, z čehož jsou patrné zjevné rezervy Svatoňovy práce.

hor. Roku 1507 přibýly statky Holice, Dašice a Býšť, které oba komplexy propojily. Na západě bylo panství roku 1510 rozšířeno vyplacením statku Týnec nad Labem. Roku 1518 spojilo obě části panství zakoupení statku Přelouč, čímž byl územní růst panství ukončen (Siglová 2011: 56). Nově vzniklý celek vytvořil podél toku Labe 60 km dlouhý a 20 km široký pás, v němž se nacházelo vedle města Pardubice dalších šest městeček: Týnec nad Labem, Přelouč, Bohdaneč, Sezemice, Dašice, Holice a téměř 130 vsí. V držení Perštejnů zůstalo panství až do roku 1560, kdy je pro svého syna Maxmiliána I. odkoupil král Ferdinand I. a správy se jeho jménem ujala Česká komora, která jej spravovala až do roku 1860 (Francek 2016: 17).

Organizaci správy rozsáhlého dominia věnovali Pernštejnové a následně i Česká komora náležitou pozornost. Hlavní povinnosti a pravomoci úředníků vymezovalo *Zřízení pro správu panství*, které se v plném rozsahu zachovalo pro pernštejnská panství Potštejn a Litice (Kalousek 1905: 56). Pro pardubické panství se zachovalo *Zřízení pro správu panství* z roku 1525, jehož obsah naznačuje, že se jedná o výtah ze staršího nedochované zřízení, na něž se odkazuje (Kalousek 1905: 185). Kromě instrukcí pro správu panských provozů obsahuje *Zřízení* i několik článků odkazujících na zřejmě nedochovaný *Selský řád* pro poddané na panství. Články zdůrazňují povinnost pravidelného konání vesnických soudů, důsledného vybírání a evidenci sirotčích peněz v registrech a obezřetného vydávání ve prospěch sirotků. Hotové peníze měly být navíc všechny uloženy v sirotčí truhlici na zámku, která měla nahradit dosavadní „roztrhané“ uložení v lokálních rychtách.² Zřejmě z toho důvodu byly již ve 20. letech 16. století založeny všechny hlavní registry k vedení poddanských smluv souvisejících s prodejem usedlostí, zajištění podílů sirotků, zajištění majetku nevěsty i sepsáním vlastní závěti: *sirotčí registra* (1521),³ *purkrechtní registra* (1525), *registra při* (1539), *registra svrškové a kšaftové* (1562)⁴ a *registra svatebních smluv* (1557), z nichž mnohé byly kontinuálně vedeny až do poloviny 18. století.

2 Rychty byly v 16. století v následujících městečkách a vsích: Trnava (později Rosice), Bohdaneč, Živanice, Břehy, Přelouč, Staré Ždánice, Osice, Černá u Bohdanče, Staré Hradiště, Libišany, Máslojedy, Bělč nad Orlicí, Býšť, Dřítěč, Sezemice, Roveň, Ředice, Holice, Ostřetín, Dašice, Moravany, Bližňovice, Jezbořice, Pardubice, Týnec nad Labem. V 17. století byla rychta zřízena ještě v Tuněchodech a Jesenčanech.

3 Knize sice chybí titulní list, tento je však nejspíš uložen ve sbírkách Národního muzea jako zlomek nadepsaný „*Léta páně tisícího pětistého XXIo tato registra sirotčí pantsvie Kunětickohorského a Pardubského i Královstvie obnovena a spravena sau...*“ (Kalousek 1905: 49).

4 Založení *Register, v kterých se svrškové a kšaftové lidí zemřelých zapisují...* roku 1562 souvisí s činností České komory, která se v 60. letech 16. století ujala správy panství a postupně obnovila nebo nově založila celou řadu úředních knih.

Informace o oděvech nacházíme především v soupisu majetku „svršků“ nebožtíků, vyskytujících se zpočátku v zápisech sirotčích a později především testamentárních knih. Ve fondu komorního velkostatku Pardubice se nachází rozsáhlý soupis několika desítek kontinuálně vedených sirotčích knih, zahrnujících období od počátku 16. do poloviny 18. století. Z rozboru jejich obsahu je však zřejmé, že sirotčí agendu obsahuje pouze šest z nich.⁵ První obsahuje zápisy z let 1514–1549, druhá z let 1541–1562, třetí i čtvrtá kniha jsou dvoudílné a pokrývají období let 1565–1632 a 1642–1730. Zbylé knihy náleží registrům svršků a kšaftů, zahrnujících období od poloviny 16. do poloviny 18. století.⁶

Pro lepší názornost a kontext, v němž se oděvní citace ve zkoumaných pramenech objevují, se na tomto místě podrobněji věnujeme rozboru zápisů v nejstarší dochované knize testamentů z let 1562–1568 nazvané *Registra, v kterých se svrškové a kšaftové lidí zemřelých zapisují*.⁷ Knihu tvoří 474 folií, na nichž je zachyceno 911 různě obsáhlých zápisů vyhotovených několika písaři pracujícími pro jednotlivé rychty. Část zápisů obsahuje dataci vztaženou k jednotlivým křesťanským svátkům, část je uvozena pouze rokem zápisu. Sociální a ekonomický status nebožtíků není až na výjimky uveden, takže jej bylo nutné dohledávat v sirotčích a purkrechtních knihách. Z nich je zřejmé, že zápisy zachycují poručenství nebožtíků ze všech vrstev venkovské společnosti, počínaje sedláky přes zahradníky a podruhy až po pacholky, děvečky a vdovy. Zápis má ve většině případů podobu formalizovaného písemného stvrzení poručenství, které nebožtík stihnul učinit „*leže v trestání Božím, ale při jasném rozumu*“ před svědky, většinou konšely a obecním písařem. Většinou se jedná o podrobné ustanovení o podílech dědiců statku, jimiž byli nejčastěji rovným dílem sirotci a vdova, na niž na základě tradice či svatební smlouvy přecházel i veškerý movitý majetek, tzv. *svršky*, bez toho, že by je bylo třeba výslovně vyjmenovávat. V případě, že hospodář zemřel náhle a žádné poručenství neučinil, ustanovení o dědických podílech zcela chybí a uspořádání dědictví statku se řídí tradičními zvyklostmi, případně pokyny úředníků. Ti ve všech případech dbali především na pečlivý soupis aktivní a pasivní bilance nebožtíka, tj. dluhů. Pokud jejich rozdíl dosahoval záporné hodnoty, bývala tato umořena prodejem části osobního majetku (10krát) tj. „svršků“, nejčastěji vybavení domácnosti, plátna, ložních šatů

5 Jedná se o inv. č. 314, 315, 317, 318, 328, 329.

6 Jedná se o 24 kusů knih zapsaných pod inv. č. 313, 316, 319–327, 330–343. Soupisy „svršků“ zapsané v sirotčích knihách na ně v řadě případů odkazují, přičemž uvedena je barva jejich desek a číslo strany: bílá stará (320), červená (321), zelená (322), žlutá (323), kropená (324), modrá (325), fialová (326) atd.

7 SOA Zámorsk, fond velkostatek Pardubice, Registra, v kterých se svrškové a kšaftové lidí zemřelých zapisují, 1562–1567, inv. č. 313.

a oděvů a v krajním případě i dobytka. Právě vlastnictví dobytka bylo osvědčeným způsobem akumulace nepeněžního kapitálu na hospodářství, který bylo možné nejen prodat, ale formou dědického podílu připisat sirotkům či odkázat přátelům. Zřejmě právě z toho důvodu tvoří soupis dobytka pravidelnou součást valné většiny soupisu „*svršků*“. Soupis dobytka chybí pouze u osob v podruží či zcela nemajetných osob, kde nebylo co zapsat. Většinou se však jedná o různě početný soupis stavu dobytka, jako jsou koně, krávy, volí, prasata, ovce, slepice a husy, výjimečně i kachny a indiánské slepice (krocani), s připojenou formální poznámkou o hospodářském náradí, „*jak ke statku náleží*“. Podrobnější soupis hospodářského náradí je obsažen pouze u 34 pozůstalostí, z nichž $\frac{2}{3}$ patří selským statkům a zahradám a zbytek tvoří soupis vybavení venkovského mlýna, kovárny, zámečnicka, několika tkalců, rybáře a lazebníka.

Poslední pořízení, obsahující zmínky o oděvech, jsou mnohem vzácnější a v uvedené knize se vyskytují pouze v necelé devadesátce případech, tedy cca 10 % pozůstalostních zápisů.⁸ 13 z nich se vztahuje k situaci, kdy se statku po smrti majitele ujímá nový hospodář, ať již se jedná o manžela vdovy, některé z dcer, či zcela cizího člověka, a sirotkům ze selských statků a zahrada jsou k jejich dědickým podílům připsány i konkrétní kusy oděvu po rodičích. Svršky sirotků z podruží jsou naopak prodány a získané prostředky tvoří hlavní část jejich dědictví. Všechny ostatní případy se vztahují k řešení vážné existenční krize obyvatel usedlosti, k níž došlo poté, co zemřel již dříve ovdovělý hospodář či hospodyně a děti zůstaly zcela bez rodičovské ochrany, které se většinou ujali vzdálenější příbuzní „*přátelé*“ či vrchnost. S ohledem na ochranu majetkových zájmů sirotků došlo v této situaci k zevrubné inventarizaci „*svršků*“, a to včetně oděvů. V našem vzorku nastala taková situace u 44 hospodářů a 19 hospodyň, z nichž většina zemřela do jednoho roku po smrti svých manželů. Doloženy jsou ovšem i případy, kdy vdovy dodržovaly grunt pro své děti až do jejich „*vejrostu*“ i několik dalších let (2, 2, 3, 9, 10, 16), přičemž předání statku synovi či zeti těsně předcházelo jejich smrti. Ve čtyřech dalších případech odešly vdovy po předání statku do podruží, kde zůstaly až do své smrti, kdy jsou již zastíženy zcela bez sirotků. Právě případy, kdy ovdovělý hospodář či hospodyně zemřeli bez sirotků či zcela bezdětní, jsou dalším důvodem pro vytvoření soupisu „*svršků*“, případně testamentů upravujících způsob naložení s nebožtíkovým majetkem (8krát).

Ve zkoumaném vzorku se taková situace týkala deset hospodářů, z nichž dva byli dokonce výslovně označeni jako neženatí, dále jednoho pastýře,

8 Statky v ceně 1000–500 kop gr. (7krát), statky 400–100 kop gr. (28krát), zahrady 90–5 kop gr. (26krát), podruží (13krát), bez udání majetku (9krát), služebné děvečky a pacholci (2krát).

dvou podruhů a neženatého pacholka. U žen se kromě již zmíněných čtyř vdov v podruží jedná o čtyři hospodyně na statku a další dvě ženy v podruží, které zde však původně žily i se svými manželi. Vdovské pozůstalosti jsou zajímavé především svou kompaktností, která se zachovala i dlouho poté, co ženy opustily sociální prostředí, v němž je ještě coby hospodyně pořídily.

S ohledem na majetkové poměry nebožtíka mohou v seznamu „*svršků*“ figurovat desítky až stovka položek, počínaje nejhodnotnějším majetkem v podobě dobytka a hospodářského nářadí, jako jsou postroje pro koně, vozy, pluh, hák, brány, motyka, kosa, řezačka na slámu, brus, okovaná lopata a bedněné kolečko. Nezřídka se objevuje i zbroj včetně sečných, bodných a palných zbraní. Následuje soupis domácího tesařského a stolařského nářadí, případně soupis nářadí venkovské kovárny, olejny, tkalcovny či ševcovské nebo krejčovské dílny. Vybavení domácnosti je zastoupeno soupisem cínového nádobí – konve, konvice, „*flaše*“, žejdlíky s víčkem, mísy, talíře, lžičky, umyvadlo na ruce, „*měděnice*“ na nohy, kotlíky a pánve. Nábytek je zastoupen stolem, truhlami, almarou, koutní skříní, postelí, postelí s nebesy a díží na chleba. Hojně jsou zastoupeny textilní plodiny – len a konopí, zpracovaná příze i hotové plátno. Zcela ojediněle se objevují i knihy a šperky v podobě prstenů a pozlacených stříbrných mincí s oušky, což však není případ soupisů z této knihy.

Teprve v samém závěru se nachází soupis lůžkovin, spodního prádla a svrchních i vrchních soukenných, vlněných či hedvábných oděvů, tj. „*šatů perných, vinutých a choděcích*“. Ve zmíněné knize bylo takto zaznamenáno 86 souborů obsahujících 90 kusů mužských a 561 kusů ženských oděvů, z jejichž struktury je zřejmé, že se jedná především o **oděv po zemřelé hospodyně** či **hospodáři**, případně jejich předchozích partnerech, kdežto oděv ostatních členů domácnosti zůstával v jejich osobním držení. Nejpočetněji jsou zastoupeny součásti ženského oděvu, k němuž řadíme „*sukně*“ (59krát), „*sukně s živůtkem*“ (6krát) a různé „*harasky*“, „*barchanky*“, „*mučejrky*“, „*ferstatky*“ a jiné kasanky (22krát). Následují vrchní oděvy v podobě „*kaftanu*“ (1krát), sukně „*voděvačky*“ (6krát), „*kabátu*“ (1krát) a „*kolárku*“ (11krát). Přesně se nosil svrchní oděv, jako je dlouhý „*plášť*“ (34krát) a kratší „*pláštěk*“ (8krát), případně pláštěnka s kožešinou dovnitř – „*kožich*“ (41krát) nebo kožešinou ven – „*blány*“ (11krát). Spodní oděv zastupuje plátěná sukně s rukávy – „*kýtě*“ (11krát) a „*kýtě s živůtkem*“ (1krát), dlouhá „*košile*“ (21krát), krátké „*rukávce*“ (77krát). Plátno se uplatnilo též na zástěrách – „*šěrtoch*“ (46krát) a pokrývkách hlavy – „*chrbo*“ (91krát), „*rouška*“ z plátna (84krát) i hedvábí – „*paučník*“ (7krát) a „*loktuška*“ (11krát). Reprezentativní pokrývkou hlavy svobodných dívek byl „*náčelník*“ (1krát), vdaných zase „*čepec*“ (1krát) a „*čepice popelici*“ (9krát). Mužský oděv zastupuje kalhotový oděv: „*nohavice*“ (6krát), „*poctivice*“ (5krát), „*plundry*“ (1krát). Vrchní oděv zase

„kabát“ (23krát), „kaftan“ (2krát) a „sukně“ (18krát) a svrchní oděvy „plášť“ (5krát) a „kožich“ (15krát). Mužský spodní oděv je zastoupen pouze „košilí“ (10krát). Druhově pestrá sestava oděvů obsahuje nejen hodnotné kusy v ceně několika kop grošů, jako jsou sukně a kožichy, které šili řemeslní krejčí a kožešníci, ale též běžné plátěné kytile a košile, v ceně desítek grošů, s jejichž výrobou si poradily i venkovské švadleny či šikovné hospodyně. Vedle šatů „nových“ (9krát), „zánovních“ (5krát) a „dobrých“ (4krát) se mezi svršky vyskytuje i oděv „nedobrý“ (1krát), „starý“ (10krát), „vetchý“ (10krát), „zlý“ (1krát), „schozený“ (8krát) a dokonce i „moly prolezlý“ (1krát) v celkovém počtu 31 kusů (5 %).

Obr 1 Tančící pár venkovanů. Savery, Roelant, c. 1610, Peasants Dancing outside a Bohemian Inn. Mauritshuis, Haag. Žena je oblečena do blankytně modré, v pase podkasané sukně se živůtkem, pod níž jsou patrné bílé rukávce.

Ze způsobu vedení testamentárních a sirotčích knih je zřejmé, že obě knihy jsou vzájemně provázané. Primární zápisy posledního pořízení z celého panství jsou chronologicky vedeny v knihách svršků a kšaftů. Z nich byly následně přepisovány do sirotčích knih, vedených již podle jednotlivých rycht, na což odkazují téměř shodné texty zápisů i odkaz na příslušná folia. Zápisy jsou téměř shodné, a to včetně rozsáhlejších soupisů „svršků“,

obsahujících mimo seznamu dobytka i popis vybavení usedlosti, textilií a oděvů, kdežto většina běžných seznamů dobytka do sirotčích knih přepsána nebyla.

Excerpce pramenů byla provedena ve čtyřech sirotčích knihách z let 1514–1632 (inv. č. 314, 315, 317, 318) a v pěti knihách svršků a testamentů z let 1560–1608 (inv. č. 313, 316, 319, 320, 321), které dohromady obsahují 6 850 folií s více než dvanácti tisíci zápisy. S ohledem na nebývalý rozsah pramenů bylo upuštěno od provedení kompletního kvantitativního výzkumu, který by zhodnotil zápisy všech zkoumaných knih, ale zaměřil jsem se pouze na ty, které obsahují záznamy o oděvních součástech, jejich výrobě, cenách či zpracování textilních materiálů. S nimi se můžeme setkat především v soupisech svršků, záznamech o jejich prodeji, testamentárních odkazech či soupisech dluhů nebožtíka. Celkem bylo nalezeno 933 takových záznamů, u nichž byl cíleně dohledán existenční, sociální a ekonomický kontext nutný pro odpovídající zařazení každé z 3 424 nalezených oděvních citací. Soubor zahrnuje informace o různých typech ženských (2 368 ks) a mužských (864 ks) oděvních součástí, jejich barevnosti, materiálech a stříhových detailech. Vzniknul tak dostatečně početný soubor, aby se v něm mohly odrazit obecné trendy, ale též inovace, k nimž v průběhu 16. století ve venkovském oděvu došlo.⁹

Ženský sukňový oděv v písemných pramenech 16. století

Názvosloví ženského oděvu v 16. století vychází ze starých, mnohdy ještě středověkých názvů základních oděvních součástí, jejichž komentováním a doplňováním se snaží písaři postihnout soudobou oděvní realitu. Většinu užívaných termínů zachycují dobové česko-německo-latinské slovníky, které souhrnně cituje Josef Jungmann.¹⁰ Pojmenování „*sukně / der Rock*“ je odvozen z pojmenování materiálu, vlněné silně zplstěné tkaniny „*sukna*“, které bylo již od středověku výhradním materiálem pro jejich výrobu. Oděv ušitý z plátna, třebaš i stejného stříhu, byl proto nazýván „*kýtě*“. Sepětí typické-

9 Excerpované citace byly uloženy do databáze Microsoft Excel, která umožňuje jejich filtraci, třídění a seskupování. Pro zjednodušení je citace pramene uváděna ve formátu: archiv, archivní fond, inventární číslo archiválie, folio, vrocení a lokalita výskytu (SOA Zámrsk, velkostatek Pardubice, 315, 0123v, 1555, Ostřetín).

10 Rešl, Tomáš: *Dictionarium latino-bohemicum*. Olomouc: Günther Jan 1560; Veleslavin Daniel, Adam: *Nomenclator quadrilinguis*. Praha: Danielis Aadami a Weleslavina 1598; Rosa Jan, Václav: *Thesaurus linguae Bohemicae I – IV*. 1672; Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1835–1839.

ho materiálu a funkce vrchního oděvu bylo po několik století natolik těsné, že ještě po celé 16. a 17. století byly označovány všechny mužské a ženské vrchní oděvy ze sukna „*sukně choděcí*“, a to bez ohledu na jejich v této době již značně rozrůzněné stříhy. Veleslavinův *Nomenclator* (2015: 265) dokonce výraz „*sukně*“ vnímá jako obecné označení oděvu a používá ji všude tam, kde v němčině užívá výraz „*kleidt*“. Mužské sukně jsou v písemných pramenech rozlišovány především podle délky, přičemž „*sukni*“ se rozumí oděv v plné délce, sahající po kolena. Kratší sukně do poloviny stehů bývají nazývány „*sukničky / der Röckl*“ a úplně nejkratší mužská sukně na boky je zvaná „*horzkop*“. Mužská sukně bez rukávů bývá nazývána „*kaftan / der Leibrock*“ a její zkrácená varianta „*kaftánek*“. Pojmenování ženských sukni oproti tomu akcentují nikoli délku, ale tvar spodní části „*sukně v kolo*“, „*kortukál, sukně co zvon*“ a postupné oddělení rukávů a živůtku (Adam z Veleslavína et. al. 2015: 269). Ženskou „*sukni*“ se tak primárně rozumí kompaktní vrchní oděv včetně rukávů, jehož délka sahala po celé 16. století až ke kotníkům, zkracování probíhala pouze podkasáním v pase. Sukně bez rukávů nemá v češtině žádný speciální název, zato sukně se samostatně přišitým živůtkem bývá v pozůstalostních spisech zmiňována vcelku hojně, jako „*sukně s živůtkem*“. K sukňovému oděvu řadíme též všechny „*barchanky, harasky, muchýrky, feršatky*“ a další „*kasanky*“, u nichž předpokládám, že se jednalo o sukni do pasu, tak jak ji chápeme v současnosti. Do pasu sahal i „*šorec*“ v podobě bohatě faldované vepředu otevřené sukně, kterou nosili muži i ženy. Ženský byl dlouhý a nosil se přes sukni, mužský byl kratší a prodlužoval mužskou sukni. Zimní varianta „*šorce*“ byla podšitá kožešinou a odtud její název „*šorcpelez*“. Kožešinou se ostatně podšívaly i ženské sukně, takže se z nich rázem stal „*kožich*“ a jen zmínka o živůtku či rukávech dává tušit, že se jedná o stříhově shodný oděv. Naopak „*sukni oděvací*“ čili „*voděvačkou*“ rozumíme oděv, který byl kratší, vepředu otevřený a v ženském šatníku plnil roli dnešního kabátu. Pokud byl bez rukávů, nazýval se „*kaftan ženský*“.

Z předchozích řádků je zřejmé, že zatímco v 16. století byla ženská sukně chápána jako oděv kryjící tělo od ramen po kotníky, navíc ušitý ze sukna, dnes by takový oděv byl označený jako „šaty“. Oproti tomu dnešní pojetí sukně je užší a omezuje se na oděv kryjící ženské tělo od pasu dolů. Z tohoto rozměru odvozujeme i pojmenování další typů sukni „*dlouhá sukně*“ sahá po kotníky, „*minisukně*“ do poloviny stehů, „*sukně s laclém*“ kryje břicho a poprsí atd. Máme-li tedy dnešním jazykem popsat oděvní realitu 16. století, musíme si vypomoci uměle vytvořenými termíny. Celistvou sukni v jednom kuse nazývám „*životová sukně*“, oproti tomu „*sukně s živůtkem*“ má již samostatně střiženou trupovou část. „*Pásové sukně*“ bez živůtku z vlněných, bavlněných a hedvábných materiálů sahající jen do pasu označujeme souborně jako „*kasanky*“.

Konstrukční inovace na příkladu ženských sukni

Valnou většinu oděvů patřících do šatníku venkovských zákazníků šili cechovně školení krejčí, a tudíž můžeme předpokládat, že k realizaci zakázek využívali znalosti stejných stříhů, které byly primárně určeny pro městské zákazníky. Městský a venkovský oděv v raném novověku se tak zřejmě mnohem více lišil v kvalitě použitých materiálů, výzdobných prvcích a četnosti zastoupení jednotlivých kusů v ženském šatníku než samotnou stříhovou konstrukcí. Ucelený přehled stříhových konstrukcí ženských sukni v druhé polovině 16. století představuje *Nařízení Rudolfa II. o cenách a mzdách* z roku 1577, v němž jsou uvedeny „ženská sukně 5 gr. č., sukně ženská s rukávy 5 gr. č., sukně ženská s životkem 6 gr. č., sukně harasová s rukávy dvojnásobná prostá 10 gr. č., rukávy karmazínové, tykytové, damaškové 5 gr. č.“ (Novák 1887: 278, 279). V policejním řádu z roku 1605 jsou s výjimkou „ženské sukně 5 gr. č.“ uvedeny všechny již zmíněné oděvy a navíc ještě „Weiberrock sammt dem Jäkchen 20 gr. m.“, tedy samostatná ženská „pásová sukně“, a to včetně kabátku.¹¹

Ženský sukňový oděv se v pozůstalostních soupisech z pardubického panství objevuje po celé 16. století, a to celkem v 337 soupisech, v nichž je zapsáno 518 kusů oděvních součástí, označovaných nejen jako „sukně“ a „sukně s životkem“, ale též „barchanka“, „haraska“, „muchejrka“ či „ferštatka“. Ženské sukně tak tvoří nejpočetnější a současně nejtypičtější ženskou oděvní součást. Ve valné většině pozůstalostí (80 %) se soukenná sukně vyskytuje pouze v jediném kuse, dva jsou zaznamenány v 16 % pozůstalostí, tři ve 3 % a čtyři sukně se vyskytují pouze v jediném případě (0,4 %), přičemž sociální postavení nebožky či nebožtíka nemá na počet sukni nijak zásadní vliv. V první polovině 16. století se v pozůstalostech objevují téměř výhradně soukenné sukně (166krát), doprovázené pouze jednotlivými kusy „harasek“ a „barchanek“ (6krát). Od 60. let 16. století¹² však začíná těchto typů sukni výrazně přibývat a rozhojňuje se i jejich materiálová pestrost o „muchejrky“, „šamlatky“, „ferštatky“ a „tykytky“, jichž do konce století zaznamenáváme 183 kusů. Ve většině případů se objevují pouze v jediném (74 %), případně dvou kusech (21 %), tři se vyskytují v 4 % pozůstalostí, čtyři a pět kusů je zaznamenáno pouze v **jednotkách případů**. **Bez zajímavosti není ani skutečnost, že 79 pozůstalostí obsahuje pouze některou kasanku, zato však žádnou soukennou sukni, což mě přivádí k myšlence, že soukenná sukně mohla být příležitostně použita společně s „rubášem“ či „košilí k smrti“ jako**

11 *K. Rudolphs II. Polizeordnung für Böhmen, 1605*. Dresden: In der Waltherischen Hofbuchhandlung, 1792, s. 60.

12 Nebývalý nárůst počtu „kasanek“ může být způsoben nejen nástupem nově „módy“, ale také detailnějším vedením pozůstalostních soupisů v nově založené „*Knize svršků a testamentů*“, která byla založena roku 1562.

ženský pohřební oděv. Takovéto uplatnění by vysvětlovalo absenci anebo častý výskyt pouze jediné soukenné sukne v celé řadě pozůstalostí.

Valná většina sukni byla ušitá ze sukna střední jakosti (71 %), což byla pro sestavovatele soupisů natolik zjevná skutečnost, že sukno jako materiál je výslovně zmíněno jen v jednotkách případů. Zato je zmiňováno sukno výrazně horší „*laciné sukno*“ anebo lepší jakosti.¹³ Domácí jemná sukna jsou zahrnuta pod obecným označením „*české sukno*“ (2,5 %). Mnohem oblíbenější však byla zahraniční jemná sukna, jimž dominuje Leidenské sukno – „*lindiš*“ (12 %), následované vlámským „*flanderovým suknem*“ (3,5 %). V 60. letech 16. století se začínají v pozůstalostech velkých statků a řemeslných krejčích objevovat sukne z vlněného „*harasu*“¹⁴ a hedvábného „*ferštat*“. Narušení dosavadní materiálové homogennosti vedlo následně k tomu, že běžné sukne bývají nově označovány jako „*sukne soukenné*“. Jednotky výskytů nových materiálů se výrazněji zahušťují v 90. letech 16. století, kdy se vedle běžných sukni začínají objevovat i sukne s živůtkem, na nichž se v hojné míře uplatňují právě tyto nové materiály, jež dosahují následujícího zastoupení: „*ferštat*“ (3 %), „*haras*“ (2 %), „*šamlat*“ (1 %), „*muchejr*“ (1 %), „*tykyta*“ (1 %).¹⁵

Kromě kvality materiálu působila jako hlavní estetický činitel barva sukna. Barevnost je sice uvedena jen asi u 2/3 záznamů, přesto prozrazuje leccos o estetickém vnímání venkovanů, které se po celé sledované období nijak výrazně neměnilo. Nejoblíbenější barvou byla červená (73krát) a její odstíny – cihlová (8krát), lvová (temně červená, 7krát), višňová (6krát), brunátná (8krát). S velkým odstupem následuje šedivá „*koumarová*“ (37krát), zelená (28krát), hřebíčková (14krát), tiková (13krát), modrá (12krát), blankytná (12krát) a černá (18krát). Barevný účinek sukna zvyšovalo lemování kontrastním černým aksamitem (sametem, 8krát) a zeleným atlasem (2krát), které bylo soustředěno většinou na spodní okraj: „*sukne*

13 Cechovně vyráběná sukna se tradičně dělila na hrubá, střední a jemná. Navzájem se lišila nejen silou a počtem nití v osnově, ale též šířkou a délkou utkaného pruhu látky zvané „*postav*“, přičemž jemná sukna byla nejširší a hrubá nejužší. Krejčovská kniha z Mostu z roku 1576 uvádí šířku dovozového Leidenského dvojnásobného sukna 2 1/2 lokte (148 cm), Pernišského jednoduchého sukna 2 lokte (118 cm), zemského jednoduchého sukna 1 3/4 lokte (103 cm), anglického sukna 1 1/2 lokte (89 cm) a moravského sukna 1 1/4 lokte (74 cm), (pražský loket 59,3 cm) (Šimša 2021a: 375).

14 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_041r_1568_Hostovice „*sukne harasová barvy hřebíčkový za 2 kopy*“.

15 Krejčovská kniha z Mostu z roku 1576 uvádí šířky následovně „*barchan*“ 3 1/2 čtvrti lokte (52 cm), „*haras*“ 1 1/4 lokte (74 cm), „*muchejr*“ 3 1/2 čtvrti lokte (52 cm), „*šamlat*“ 3 1/4 čtvrti lokte (56 cm), „*tykyta*“ 3/4 lokte (44 cm), (pražský loket 59,3 cm) (Šimša 2021a: 70).

ženská saukenná lvoový barvy atlasem zeleným premovaná¹⁶,¹⁶ a živůtku: „sukni lindišovau po životcích aksamitem premovaný“¹⁷.

Životové sukně

Oděv pro selku je v krejčovských stříhových knihách zachycen dosti pozdě, a to až v opisu krejčovské knihy z **Košic z roku 1760**. **Základ souboru mistrovských kusů** ovšem tvoří soupis z roku 1691, v němž je sukně popsána jako „*Egy Paraszt Aszonjembernek való Hatt Ránczos Szoknyátt*“, tedy sukně se šesti sklady pro selku (Šimša 2021a: 292). Kresba představuje velmi starobyrou stříhovou konstrukci sukně, vycházející z tzv. dvojitého podélného ponča, jehož základem jsou dva pásy tkaniny položené přes ramena a částečně i paže a sešité na předním a zadním středu (Tilke 1923: 15). Takové řešení je u uherských mužských a ženských oděvů dosti obvyklé a v krejčovských knihách je zachyceno celou řadou příkladů (Šimša 2021a: 236, 250, 251, 252, 305). V případě ženské sukně je důležité, že všechny tři základní části oděvu, tedy spodní rozšířená sukňovitá část a přiléhavá trupová část, a to včetně části rukávu na předním a zadním díle, jsou střiženy společně z jednoho pásu tkaniny s minimem spojovacích švů v bočních a středových švech. Výsledná silueta sukně je podmíněna především šířkou použitého sukna, které ovlivňuje nejen šířku spodní části, ale i délku rukávů. Dále mírou vypasování, které se sukni dostalo ve středových a bočních švech trupové části. Pro snazší pohyb rukou při práci jsou ve výši ramen ponechány trojúhelníkové prostřihy, jimiž bylo možné vystrčit ruce ven a rukávy nechat viset na zádech. Takto řešené rukávy zachytil u sukně selské ženy z italského města Belluno ještě Cesare Vecellio (1598: 223).

V druhé polovině 16. století, kdy většina ženských sukni již měla samostatně střižené rukávy, se ovšem jednalo o dosti zastaralou stříhovou konstrukci. Pokud chtěl krejčí zdůraznit, že oděv má mít právě takové starší stříhové řešení, musel výslovně zmínit, že se jedná o „*samorostlé rukávy*“. V Olomouci roku 1558 je jedno z krejčovských děl charakterizováno právě takto „*Rock der felbwachsfene Ermell*“.¹⁸ A podobně tomu je i roku 1752 v obnoveném soupisu mistrovských kusů z Českých Budějovic „*einen schweist Rokh so selbst gewachsenen Büchsen und Brust*“ (Šimša 2014: 196). Pokud bychom měli některou stříhovou konstrukci přiřadit k položce „ženská sukně 5 gr. č.“ z *Nařízení o cenách a mzdách* z roku 1577, byla by to nejspíš právě tato (Novák 1887: 279).

16 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0354r_1566_Choteč.

17 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0235r_1564_Ostřešany.

18 ZA v Opavě, pobočka Olomouc. Fond Cech krejčích Olomouc, Potvrzení soupisu mistrovských kusů cechu krejčích z Olomouce z roku 1558, inv. č. 1.

Samostatně střižené rukávy umožnily přiléhavější tvarování ramených partií, v nichž byly nově prostřiženy oblé průramky pro vložení oble tvarovaných hlavic přiléhavých rukávů. Změna v konstrukci si zajisté vyžádala i více času nutného k vypracování obou ramenních partií, což vedlo k zařazení „*sukně ženská s rukávy za 5 gr. č.*“ mezi krejčovská díla v *Narižení o cenách a mzdách* z roku 1577 prozatím však bez zvýšení ceny za její ušití (Novák 1887: 279). V českých krejčovských knihách není zmíněný typ sukneř zaznamenán, zato v krejčovských knihách z rakouské Enže (1590) a sousedního Leonfeldenu (počátek 17. století) se nachází hned několik takových ženských sukni, jejichž spodní rozšířená a horní „*životová*“ část je stále ještě střižena v jednom kuse (Barich – McNealy 2015: 238, 242, 246, 248). V době sepsání knihy se zřejmě opět jednalo o dosti zastaralé řešení, takže pisatel, jako v předchozích případech u rukávů, neopomněl v popisu zdůraznit specificky řešený *samorostlý živůtek*: „*Rock mit selb gewaxsner Brust*“. Rakouské sukneř jsou tvořeny čtyřmi symetrickými stříhovými díly, v nichž „*život*“ přechází hladce v mírně rozšířenou sukni, takže potřebné rozšíření dolní a vypasování horní části je realizované pouze na okrajích stříhových dílů. Živůtek je přiléhavý, vypasovaný ve všech čtyřech spojovacích švech, přednice jsou uzavřené, zakončené mělkým zaobleným výstřihem. Sukneř je tvořena čtyřmi protáhlými, na spodním okraji zaoblenými lichoběžníky, jejichž sešitím vznikla necelá čtvrtina kruhové výseče vepředu a shodně též vzadu. Dohromady se jedná o necelý půlkruh, jehož svinutím vznikl kužel, „*die Glock*“, takže sukneř byla „*jednoduchá*“ (*einfachen*), na rozdíl od plně kruhové sukneř, která bývá označována jako „*dvojnásobná*“ (*zweifachen*). Plocha sukneř je hladká, členěná několika drobnými sklady na bocích a ve středu zadního dílu sukneř, což je pro tento typ sukneř typické a setkáváme se s ním i v jiných lokalitách Polska a Uher.¹⁹

Stříhové oddělení rukávů bylo zřejmě impulzem k jejich úplnému odstranění, takže se v druhé polovině 16. století stále častěji objevují sukneř bez rukávů, čímž mohly vyniknout bílé rukávy plátěné košile nebo širokých a často i vyšivaných „*rukávců*“. Samostatné rukávy se oblékaly podle potřeby jen příležitostně a s „*životem*“ sukneř je spojovala tkanice v horní části náramenice. Samostatné rukávy se objevují i mezi mistrovskými kusy

19 Takové sklady jsou naznačené na sukni z Opole (1705) a obdobné jistě musela mít i sukneř z Kežmarku (1641), jejíž díly jsou na bocích a zadním středu výrazně odsazeny. Pozůstatky těchto skladů na zadní straně sukneř jsou patrné i na stříhu z Poznaně (1628). V případě selské sukneř z Košic (1691) se sklady staly dokonce i součástí názvu stříhu „*sukneř se šesti sklady pro selku*“ (Šimša 2021a: 188, 200, 281, 292).

jako třeba v Chlumci nad Cidlinou (1523): „*rukáv babský k šestnácti kusom*“²⁰ a kresebně v polském Přemyšlu (1563) (Šimša 2021a: 153).

„*Životové sukně*“ bez rukávů lze v krejčovských knihách najít pod označením „*vierstück Rock*“, tedy „čtyřdílná sukně“.²¹ Ve výsadní listině olomouckého krejčovského cechu z roku 1558 je tato sukně dokonce označena jako selská: „*Item einer Pewerin Zum einem Vierstiketen Rock gehörn Vier Eln Prukyfsch die lenge Sechsththalbes Viertl...*“.²² Čtyřdílná ženská sukně je zapsána též mezi mistrovskými kusy v cechovních artikulech z Kežmarku z roku 1607. Ve zdejší krejčovské knize z roku 1641 je zakreslen stříh „*Czu diesen Frau Rok Landiesch 4 Eln, Merestuch 8 Eln*“, což je vzhledem ke stejné spotřebě materiálu pravděpodobně i shodný typ oděvu (Šimša 2021a: 269, 281). Stříh zachycuje širokou „*životovou sukni*“ bez rukávů, mírně odsazenou na bocích a zadním středu, takže zde mohlo být vytvořeno několik typických skladů. Čtyřdílná sukně „*Item zu einem vier gestuchten Frauen Rokh nimb 4 Elen Brixisch Deuch...*“ se naposledy objevuje ještě mezi mistrovskými kusy v Českých Budějovicích (1750) (Šimša 2014: 203).

Sukně s živůtkem

Po oddělení rukávů následovalo v druhé polovině 16. století oddělení horní životové části, z níž vznikl samostatný živůtek, zpočátku však ještě sešívány se sukni. Větší podíl krejčovské práce vedl k tomu, že „*sukně ženská s životkem a s rukávy za 6 gr. č.*“ byla jako samostatný krejčovský kus zařazena do *Nářízení o cenách a mzdách* z roku 1577 (Novák 1887: 279). Ve městech, jako byla Praha, se novinka objevila v 60. letech 16. století.²³ Kupodivu ve stejné době se s ní setkáváme i na pardubickém venkově, i když zpočátku pouze torzovitě a v těch nejbohatších usedlostech (8krát), jako tomu bylo při prodeji rozsáhlého sirotčího gruntu v Ostřešanech, na němž bylo sirotku Anně mimo jiné vymíněno „*sukni feršatovau jednu a druhau harasovau, třetí*

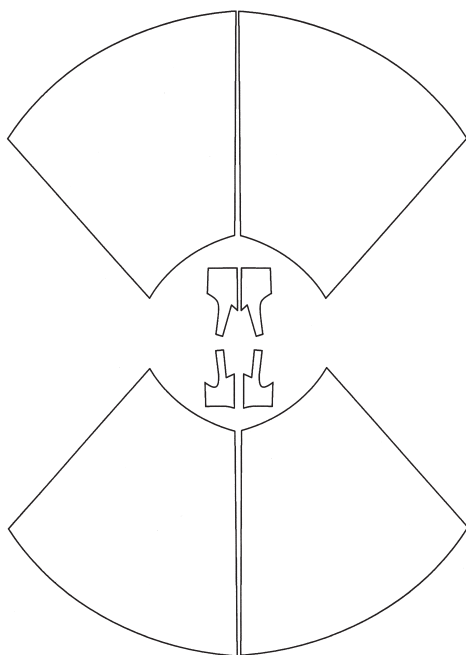
20 SOkA Chlumec nad Cidlinou, fond Cech krejčí Chlumec nad Cidlinou, Artikule z Nového Bydžova pro mistry v Chlumci nad Cidlinou z roku 1523, inv. č. 1.

21 Čtyřdílné sukně bez rukávů se vyskytují také v mužské variantě, a právě takto jsou popsány a zakresleny v krejčovské knize ze slovenského Sabinova „*Für stickichter Rock...*“ (Šimša 2021a: 237).

22 ZA v Opavě, pobočka Olomouc. Fond Cech krejčích Olomouc, Potvrzení soupisu mistrovských kusů cechu krejčích z Olomouce z roku 1558, inv. č. 1.

23 Teige 1910: 732, rok 1582 „*sukně ženská černá damašková s živůtkem damaškovým, sukně ženská dupltykytová popelatá s živůtkem dupltykytovým, ...bílá sukně mochejrová s živůtkem aksamitovým, sukně čerVENá moch[ejrová] s třmi prýmy aksam[itovým] bez živůtku*“.

lindišovau vŕeckny po životcích aksamitem premovaný“.²⁴ Teprve v 90. letech 16. století se sukně s živůtkem začínají objevovat častěji (10krát), přičemž se objevují nejen v různých lokalitách, ale i v odlišných sociálních prostředích, mezi nimiž jsou zastoupeny selské, zahradnické i vdovské pozůstalosti. Živůtky sukní byly vždy z kvalitnějšího materiálu než samotné sukně, většinou se šily z hedvábného damašku (5krát), „ferštat“ (2krát), „tykyty“ (2krát) či „tamínu“ (2krát), ozdobné lemy podél výstřihu, přednic a průramků byly z hedvábného „aksamitu“ (sametu, 4krát). Změny nastaly i v materiálech spodní části sukně, na niž se uplatnilo nejen běžné (6krát) a jemné sukno (4krát), ale i lehký vlněný „šamlat“, směšový „muchejr“ (3krát) a především hedvábný „ferštat“ (5krát).

Obr 2 Kolová sukně se živůtkem bez rukávů. Krejčovská kniha stříhů ze Spišské Belé, Slovensko, 1712.

Sukně s živůtkem jsou v krejčovských knihách zastoupeny vcelku hojně, a v českém prostředí se dokonce jedná o převládající stříhovou konstrukci. Ze stříhových kreseb je zřejmé, že oddělení živůtku umožnilo postupné

²⁴ SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0235r_1564_Ostřešany.

rozšiřování jednotlivých dílů spodní části sukně. Nejprve se rozšířila zadní část, jejíž oba díly dosáhly velikosti necelé poloviny kruhu, a následně se mírně rozšířila i přední část.²⁵ Rozšiřování přitom probíhalo nejen na spodním, ale i horním obvodu, takže jej bylo nutné před sešitím s živůtkem nařasit. Řasení však mohlo probíhat nejen v pase, ale i v ploše sukně, na níž vznikaly drobné, ostré „*vrapy*“ nebo široké, oblé „*faldy*“, jak je to výslovně zmíněno v popisu sukně z polského Lešna (pol. 17. stol): „*zu dem Weiber Rock mit falden*“ (Šimša 2021a: 170). V několika případech dosáhla spodní část sukně velikosti úplného kruhu, jako je tomu u chomutovské „*einer Jungfrauen Rock*“ ze sukna a harasu a pražské „*eines Schweitzers seiner Braut ein Kleid*“ ze „*sprosté tykyty*“ (Šimša 2014: 96, 132). V Mostě je dokonce spodní kolová část „*eine Brautt muß zu einem Rock haben 24 ellen Kartteck*“ označena, jako „*der Schurtz*“ (Šimša 2021a: 89). Což odpovídá položce „*sukně harasová s rukávy dvojnásobná prostá 10 gr. č.*“ v *Narižení o ceně a mzdách* z roku 1577 (Novák 1887: 279).

Na venkově se „*šorce*“ vyskytují spíše sporadicky (7krát), a to pouze v pozůstalostech těch skutečně největších statků (Šimša 2019: 49). V oblibě byly teprve v samém závěru 16. století a vesměs se jednalo o koženou nebo kožešinovou součást zimního oděvu: „*šorc králíkovej muchejrem pošitej, šorc druhý kozí, ferštatem pošitý*“.²⁶ Jednalo se tedy o „*šorcpelc*“, který nejspíš neměl „*živůtek*“ a pouze se uvazoval v pase. „*Šorc*“ doplněný o „*živůtek*“ se vykytuje pouze jedenkrát: „*šorec muchejrem pošitý s živůtkem tamínovým za 4 kopy*“.²⁷ I v tomto případě se nejspíš jednalo o ženský zimní oděv, který se na ochranu před chladem oblékal přes sukni, jako je to patrné na rytině dívky ze Štrasburku od Václava Holara (1607–1677) (Kybalová 2000: 56).

Zcela ojediněle jsou v městských a venkovských pozůstalostech zmiňovány i sukně, jimž živůtek zcela chybí: „*sukně červená mochejrová s třemi prýmy aksamitovými bez živůtku*“ (Praha 1582),²⁸ „*sukně tykytová bez živůtku*“ (Roudnice 1597).²⁹

25 Ve stříhové knize ze slezského Těšína (1564) má horní obvod sukně 3 ½ a dolní 14 vatislavských loktů (tj. 202 a 806 cm) a podobně je tomu i v knize z Chomutova (1604) (Šimša 2014: 84, 96), Broumova (1636) a polského Lešna (pol. 17. stol) (Šimša 2021a: 115, 170).

26 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 239_0148v_1601_Rohovládova Bělá.

27 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 321_0278v_1600_Roudnice.

28 Teige 1910: 732.

29 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 321_0061v_1597_Roudnice.

Pásové sukně

Jak jsem již v úvodu zdůraznil, dobová oděvní terminologie rozlišovala oděvy nejen podle jejich stříhové konstrukce, ale též podle užitého materiálu. Z toho důvodu byly po většinu středověku jako sukně označovány pouze oděvy ze sukna, kdežto stříhově dosti podobné plátěné barvené „*suknice*“ byly označovány jako „*barevnice*“. Teprve s rozšířením nových vlněných, bavlněných a hedvábných materiálů převážilo v průběhu 16. století nad úzce materiálovým hlediskem hledisko konstrukční a jako sukně byly nově označovány všechny oděvy odpovídajícího stříhu, třebaš ušité z různých materiálů. Na pardubickém venkově se jednotlivé kusy sukni „*barchanových*“, „*harasových*“, „*ferštatových*“, „*muchejrových*“, „*šamlatových*“ a „*tykytových*“ objevují již v 60. letech 16. století, ovšem největší rozšíření připadá teprve na jeho závěr (29krát). Ve stejné době se ovšem v **pozůstalostních** soupisech objevují i oděvní součásti označované jako „*barchanky*“, „*harasky*“, „*muchejrky*“, „*šamlatky*“, „*ferštatky*“, „*tykytky*“ a vedle nich i soukenné „*lindyšky*“ a „*flanderky*“, které Winter bez bližšího vysvětlování řadí mezi ženské sukně. Existence oděvů ušitých ze stejného materiálu, a přesto různě pojmenovaných, **nás nutí uvažovat o podstatnějsích, s největší pravděpodobností konstrukčních odlišnostech.**

Leccos naznačuje etymologie samotného pojmenování těchto oděvních součástí. „*Harasku*“ poprvé zmiňuje *Vodňanského Lactifer* z roku 1511, v němž je uvedena jako český ekvivalent latinského „*teristra*“, tedy oděvu, kterým se ženy v horku odívají.³⁰ Roku 1545 je v Praze v souvislosti s odkazem několika kusů ženských šatů zaznamenáno slovní spojení „*sukně ferštatka*“ (Teige 1910: 245) a roku 1546 v Písku v podobné souvislosti zase „*sukně kasanka*“ (Křemen 1917: 112). Zatímco první doklad nás směřuje ke zjištění, že „*ferštatka*“ je skutečně nějakým typem ženské sukně, druhé konstatuje její úpravu „*kasáním*“, tedy shrnováním materiálu do drobných skladů. Již zmiňovaný *Lactifer* popisuje „*kasanku*“ jako český ekvivalent dívčího pláště, „*collobium*“, pokrývajícího tělo od krku po kotníky,³¹ a právě takovou „*kasanku kmenotví*“ odkázala plzeňská měšťanka roku 1501 dceři své sousedky

30 Vodňanský, Jan. [Quarinus Veronensis = Vokabulář Lactifer]. Tisstieno w Nowem Plzni: Skrze Mikulasse Bakalarze, 1511. *Manuscriptorium* [online databáze] [cit. 30. 08. 2022]. Dostupné z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/NKCR_-NKCR_45_A_000007_14MSI9B-cs/IMG00000343/full/full/0/default.jpg

31 Vodňanský, Jan. [Quarinus Veronensis = Vokabulář Lactifer]. Tisstieno w Nowem Plzni: Skrze Mikulasse Bakalarze, 1511. *Manuscriptorium* [online databáze] [cit. 30. 08. 2022]. Dostupné z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/NKCR_-NKCR_45_A_000007_14MSI9B-cs/IMG00000084/full/full/0/default.jpg

(Strnad 1905: 426). Ovšem již o půl století později, roku 1562, uvádí Rešlův latinsko-český slovník „*kasanku*“ společně s výrazy „*firtuch*“ a „*šorc*“ jako české ekvivalenty latinského „*succiitorium*“ (Winter 1893: 504). Tím se oklikou dostáváme zpět ke slovním spojením „*sukně kasanka*“, která je zřejmě sukni pouze do té míry, že zakrývá spodní část těla od pasu dolů, ovšem stejně tak jako v případě „*šorce*“ a „*šertochu*“ jí chybí horní „životová“ část. Navíc je její plocha „*skasaná*“ do drobných skladů, takže ji nelze nazývat „*šorcem*“ ani „*šertochem*“, ale je pro ni zvolen zcela nový název, odvozený podle vzoru pojmenování obdobně tvarovaného pláště – „*kasanky*“.

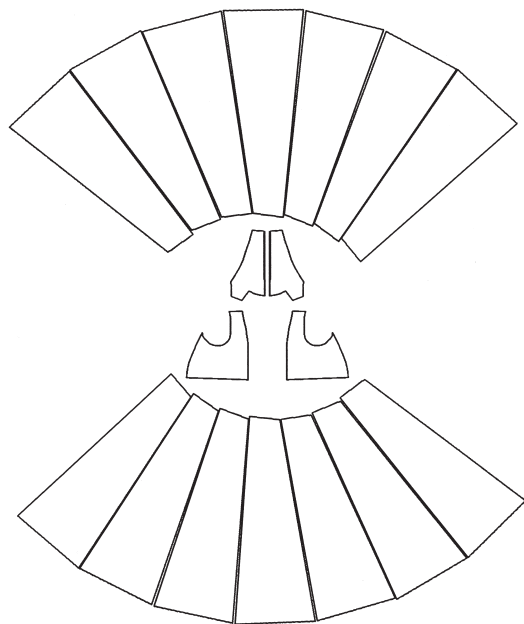
Na Pardubicku se pod některým z výše uvedených pojmenování objevuje na dvě stovky oděvních součástí, z nichž nejpočetnější zastoupení má vlněný „*haras*“ (61krát), lehká letní náhrada těžkého sukna. Téměř stejně oblíbený byl i bavlněný „*barchan*“ (59krát), jehož nejpočetnější zastoupení spadá společně s „*harasem*“ do 60. a 70. let 16. století. Z barev, pokud jsou uvedeny, převažují hnědé odstíny „*hřebíčkové*“ (12krát, 6krát), černá (7krát, 4krát), v případě „*harasu*“ též zelená (6krát) a „*barchanu*“ popelatá (2krát). V 80. letech 16. století dochází k postupnému poklesu obliby „*harasu*“ a „*barchanu*“ a současně i pozvolnému vzestupu užívání vlněného „*muchejru*“ (32krát) a hedvábného „*ferštat*“ (37krát), který kulminuje v 90. letech 16. století a teprve poté postupně klesá. U „*muchejru*“ převládají odstíny žluté (7krát), červené (5krát) a černá (3krát), kdežto „*ferštat*“ je pouze „*hřebíčkový*“ (5krát).

Živůtky se u zmíněného typu sukni začínají objevovat v 60. letech 16. století a do jeho konce je doloženo 18 výskytů. Mezi materiály převládají hedvábné tkaniny, jako je „*aksamit*“ (3krát), „*ferštat*“ (3krát), „*tamín*“ (3krát), „*damašek*“ (2krát) a dále vlněný „*šamlat*“ (2krát), přičemž živůtek je vždy z kvalitnějšího materiálu než samotná sukně. Kromě materiálu a barevnosti mohly sukně upoutat svou výzdobou, především našitými kontrastními prýmky. Ve šlechtickém a měšťanském prostředí byly v **oblibě prýmky našité** v několika vrstvách při spodním okraji sukně, což bylo inspirací i pro venkov, ovšem namísto pěti či tří řad si vesnické ženy mohly dovolit pouze dvě: „*šamlatka černá se dvěma přemy aksamitovými*“.³² Podobně mohl být zkrášlen i živůtek: „*haraska s šamlatovým živůtkem aksamitem přemovaná*“.³³

Odlišnost stříhové konstrukce zmíněného typu sukni může do určité míry objasnit stříhový záznam „*einen geren Rock mit sampt den Müder*“ v krejčovské knize z Chomutova (1604) (Šimša 2014: 98). **Na rozdíl od běžných soukenných sukni sešitých ze čtyř dílů ve tvaru kruhové výseče** je tato složena z 14 podélných lichoběžníkových dílů vytvořených šikmým

³² SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 318_0595v_1619_Křičeň.

³³ SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 319_0145v_1577_Uhřetická Lhota.

Obr 3 Pásová sukně se živůtkem bez rukávů. Krejčovská kniha stříhů Chomutov, Česko, 1604.

přestřižením pruhu tkaniny. Vzhledem k relativně malé šířce bavlněných, vlněných a hedvábných látek nepřesahujících výrazně jeden loket (pražský loket 59,3 cm),³⁴ je takové řešení více než výhodné a umožňuje maximální využití šíře materiálu. Po sešití vzniknou dva zaoblené lichoběžníkové díly s 5 ½ lokte širokým horním a 11 loket širokým spodním okrajem, z čehož je zřejmé, že nejen v pase, ale i v ploše a na spodním okraji musela být sukně hustě naskládána. Paralelu stříhové konstrukce této sukně nacházíme s odstupem tří set let v etnografickém regionu Pováží na Slovensku, kde se zachovaly plátěné sukně s živůtkem i bez něj, které jsou sešité z právě takto nakoso přestřižených obdélných dílů (Šimša 2021b: 50). Zajímavý je i způsob skládání, které začíná na svislé rovné straně lichoběžníku a sklady se postupně podél jeho šikmé strany zkracují, což ve výsledku vytváří zajímavý efekt zvlněného dolního okraje sukně.

34 Krejčovská kniha z Mostu z roku 1576 uvádí šířky následovně „*barchan*“ 3 ½ čtvrti lokte (52 cm), „*haras*“ 1 ¼ lokte (74 cm), „*muhejr*“ 3 ½ čtvrti lokte (52 cm), „*šamlat*“ 3 ¼ čtvrti lokte (56 cm), „*tykyta*“ ¾ lokte (44 cm), (pražský loket 59,3 cm) (Šimša 2021: 70).

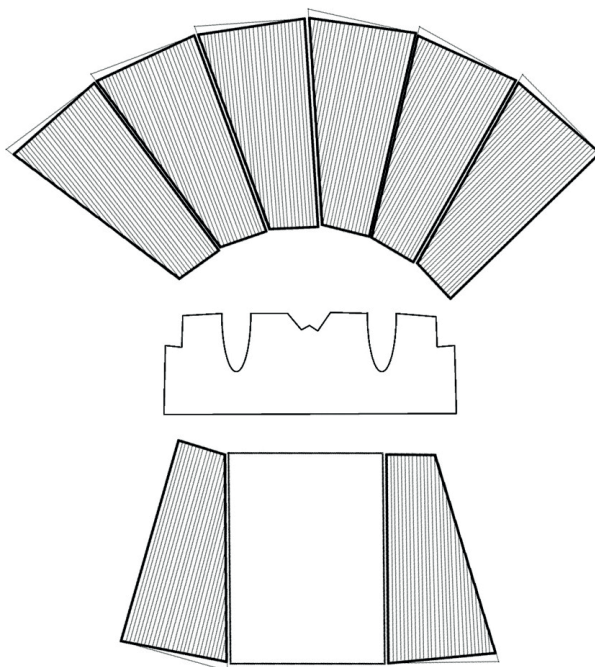
Obr 4 Uherská venkovanka. Dilich, Wilhelm. 1600. Ungarische Bewrin. Žena má oblečenou košili s přiléhavými rukávy a přes ni skládanou sukni s živůtkem bez rukávů, jehož šikmé přednice jsou spojeny šněrováním. Oděv doplňuje úzká zástěra.

Živůtek bez rukávů

Humanistická čeština používá pro pojmenování ženského trupového bezrukávového oděvu téměř výhradně termín „živůtek“, který se navíc objevuje dosti pozdě, a to teprve kolem poloviny 16. století (Adam z Veleslavína et al. 2015: 269). Starší označení „prsy“ (překlad německého „die Brust“) se vyskytuje jen zcela výjimečně: „feršatka hřebíčkový barvy s prsy damaškovými aksamitem premovaná“.³⁵ Oproti tomu němčina používá hned několik názvů, které lépe vystihují charakter této oděvní součásti. Veleslavínovo spisovné „Leiblin“ a jeho varianty označující živůtek s rukávy („Leib mit armet“ a „Leibstück“) se vyskytuje spíše v oficiálních textech (Novák 1887: 279).³⁶ V krejčovských knihách se objevují další termíny, jako je již zmíněný „die

³⁵ SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 315_0434r 1569_Libišany.

³⁶ K. Rudolph's II. Polizeyordnung für Böhmen, 1605. Dresden: In der Waltherischen Hofbuchhandlung, 1792, s. 60.

Obr 5 Zaoblená pásová sukně se živůtkem bez rukávů. Slovensko, počátek 20. století.

Brust“ či „*die Brüst*“,³⁷ „*das Müder*“³⁸ a „*der Gestaltdt*“.³⁹ První z nich se užívá k označení trupové části „*životové sukně*“ v krejčovských knihách z Enže (1590) a Českých Budějovic (1750). Druhý se ve starší němčině používal k označení měkkého živůtku nošeného jako střední oděvní vrstva mezi košilí a vrchní sukní, a z toho důvodu se název v 18. století začal používat pro označení šněrovačky.⁴⁰ Poslední z výrazů „*der Gestaltdt*“ se ve starší němčině a podobně i v humanistické češtině (zkomolené „*křtalt*“) užíval jako výraz pro formu, vzhled či podobu. Ovšem v severních Čechách, ve Slezsku a také v německých městech v Uhrách se takto nazýval i živůtek:⁴¹ „*Item einer Jeder 2 Tüchene Röcke... zwo macheyern Gestelde mit seiden Schnüren verbremet, einer*

37 Šimša 2014: 196; Barich – McNealy 2015: 238, 242, 246, 248.

38 Šimša 2014: 98, 99, 254.

39 Frýdlant (1663) (Šimša 2014): 167; Broumov (1636), polská Wschowa (1640) a Lešno (pol. 17. stol.) a Poznaň (1628) (Šimša 2021: 115, 158, 170, 188).

40 „Mieder.“ *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* [online databáze] [cit. 20. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.dwds.de/wb/dwb/mieder>

41 „Gestalt.“ *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* [online databáze] [cit. 20. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.dwds.de/wb/dwb/gestalt>

Jedern ein sammet Bärtlin...“ (Meitzen 1863: 231). Důvod zřejmě souvisí s formující a zpevňující funkcí živůtku, jehož přednice k sobě nedoléhaly, ale byly opatřeny háčky, které bylo možné pomocí šňůry sešňorovat a dát trupu požadovanou formu a ladný vzhled. Mezi šňorované přednice se navíc vkládala trojúhelníková vložka, kterou Veleslavín nazývá „*prsní punt*“ (Adam z Veleslavína et al. 2015: 269), častější je však pouze zkrácené „*punt*“, zakrývající rozevřené přednice. Nevelký kus oděvu byl zpracován s náležitou péčí, na nějž se soustředila veškerá ženská marnivost, takže není divu, že v překladu veršů knihy proroka Izajáše (3,20) v Bibli kralické, byl „*punt*“ zařazen mezi ozdoby, které Bůh odejme marnivým ženám.

Ve shodě s literárními prameny se první zmínky o živůtcích objevují teprve v druhé polovině 16. století, a to téměř současně ve městech i na venkově. V Praze jsou živůtky zmiňovány výhradně v souvislosti se sukněmi z vlněných a hedvábných materiálů, a to včetně jediné zmínky o rukávech: „*sukni černú tykytovou a živůtek i rukávy aksamitem premovaný*“ (Teige 1910: 301). Shoda v materiálu a barevnosti sukně a živůtku však byla spíše výjimkou, většinou se odlišovaly materiálem „*sukni ferštatovou černou a u ní živuotek atlasový též černý*“ i barvou „*sukně dvě tykytové, obě zlatý barvy, u jedný živůtek aksamitový a u druhý tykytové, černý oba*“ (Teige 1910: 123, 301). Podobně jako sukně s živůtky jsou po celou druhou polovinu 16. století zmiňovány i šorce s živůtky. Současně s nimi se v zápisech objevují i samostatné živůtky, jejichž soupis většinou navazuje na výčet ženských sukní „*živůtek z černého šibtuchu s rukávy nadívanými*“ (Praha 1568) nebo „*živůtek s rukávy černé tykyty premovaný aksamitem*“ a ve stejném soupisu i „*tři živůtky aksamitový s puntem černý*“ (Teige 1910: 675, 692).

Na pardubickém venkově se živůtky sešité s různými typy sukní objevují téměř současně s městy na konci 60. let 16. století a zpočátku se tato novinka uplatňuje především v pozůstalostech obyvatel velkých selských gruntů (36krát). Na rozdíl od Prahy se živůtky stejně často objevují u sukní z lehčích vlněných a hedvábných materiálů „*muchejrka červená s tykytovým živůtkem zeleným*“⁴² jako z jemného flanderského, lindišového či běžného sukna „*sukni lindišovau po životcích aksamitem premovaný*“.⁴³ Živůtky bývaly vždy ušité z kvalitnějšího materiálu než samotná sukně. Pokud byla sukně ze sukna, byl tento živůtek z vlněného „*harasu*“ či hedvábné „*tykyty*“, pokud byla sukně z hedvábné „*tykyty*“, byl živůtek z „*aksamitu*“ (sametu), pokud sukně byla z vlněného „*šamlatu*“, byl živůtek z „*karmazínu*“ atd. Kvalitní

42 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0451r_1568_ Lhota pod Přeloučí.

43 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 319_0107r_1576_Krakovany.

živůtek mohl vylepšit i jinak obyčejnou sukni z bílého plátna: „*kytle nová lněná s muchejrovým živůtkem za 30 gr.*“.⁴⁴

Samostatné živůtky se na Pardubicku začínají v pozůstalostech ojediněle objevovat v 70. letech, ovšem výrazně jich přibývá teprve v 90. letech 16. století, celkově jich bylo do konce 16. století zaznamenáno 32 kusů. V pozůstalostech se objevují buďto jednotlivě, většinou ovšem společně s odpovídajícím počtem „*harasek*“, „*muchejrek*“, „*šamlatek*“ či „*ferštatek*“, tedy typu sukní, u něhož předpokládám, že se šil bez živůtku: „*muchýrka žlutá, živůtek damaškový žlutý za 4 kop*“.⁴⁵ Materiálem pro výrobu byly kvalitní vlněné tkaniny jako „*šamlat*“ (5krát) a „*muchejr*“ (3krát) a dále hedvábný „*tamín*“ (6krát), hnědá „*hřebíčková*“ „*tykyta*“ (5krát), červený a černý „*aksamit*“ (4krát), černý i žlutý „*damašek*“ (3krát) a „*ferštat*“ (2krát). Určité detaily o střihu živůtku prozrazuje šest zmínek o „*puntu*“: „*živůtek tamínovej s puntem celým pošitým*“,⁴⁶ což znamená, že přednice živůtku se nedotýkaly a namísto spojení háčky s očky byly šněrovány tkanicí, za níž se vkládala trojúhelníková vsadka „*punt*“, překrývající jinak nechráněnou hrud.

Střihy živůtků se v krejčovských knihách objevují dosti často, povětšinou jako nedílná součást ženských sukní, takže málokdy bývají v jejich názvu vůbec uvedeny. Jednou z výjimek je již zmíněná „*einen geren Rock mit sampt den Müder*“ (Chomutov 1604).⁴⁷ Neobvyklá struktura zápisu, jako by nás chtěla ujistit, že tato sukně je skutečně zakreslena společně s živůtkem, zatímco běžně mohly obě oděvní součásti existovat zcela samostatně. Živůtek („*das Müder*“) má šikmo střižené přednice, které se dotýkají pouze ve spodní části, kdežto směrem nahoru se rozevírají. Hrud mohla zůstat ve vzniklém otvoru odhalená, ale stejně tak ji mohl překrýt „*punt*“ přidržený šněrováním spojujícím přednice.⁴⁸ Boční tvarující švy jsou posunuty mírně na záda a jejich okraje jsou zkosené. Uprostřed zadního výstřihu se nachází typický nevysoký hrot. Druhý z živůtků („*die Gestalt*“) je jmenovitě zmíněn a střihem zakreslen v celé řadě krejčovských knih z Čech, Slezska

44 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0235r_1564_Ostřešany.

45 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 321_0239r_1599_Rohovládova Bělá.

46 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 321_0096v_1598_Podůlšany.

47 Šimša 2014: 98. Popis ženské sukně má několik problematických pasáží. První je adjektivum „*geren*“, pro něž prozatím nemáme adekvátní překlad. Druhé je připojené „*sampt mit*“, zdůrazňující přítomnost živůtku, jehož existence není u ostatních sukní v krejčovské knize z Chomutova vůbec zmíněna. Třetí je použité označení živůtku „*der Müder*“, které se používá pro vnitřní měkký živůtek a později pro šněrovačku.

48 Neobvyklé střihové řešení široce odhalující hrud bylo v oblibě v první polovině 16. století, jak je zachycují obrazy Lucase Cranacha st. (1472–1553) i pohřební šaty Marie Habsburské (†1520) a její švagrové Anny Jagelonské (†1547).

a Polska.⁴⁹ Stejný střih, i když bez odpovídajícího pojmenování, zaznamenáváme též na Slovensku.⁵⁰ Stříhové konstrukce navazují na předchozí typ otevřeného živůtku. Široký, dosud volně připojený *punt*, vyplňující hluboký výstřih mezi předními díly, byl rozpůlen a jeho části byly připojeny k bočním dílům, takže nově zahalují celou přední část hrudi. Obdélný výstřih nebývá zpočátku nijak hluboký, spodní hrana je rovná, případně od středu k ramínkům mírně zkosená. Tím vzniká charakteristický svíslé půlený hrot, jehož motiv se opakuje také na zádech mezi ramínky. Uzavření živůtku na hrudi nemuselo být vždy důsledné, takže spínané i šněrované přednice se mohly užívat současně, aniž by byla celková forma výrazněji narušena. Všechny živůtky, s výjimkou zkrácené varianty z Těšina (1564), mají obvyklou délku do pasu.

Dlužno ovšem říci, že živůtky se v městském a venkovském prostředí uplatňovaly dosti nestejně. Ještě v rozsáhlém souboru rytin Cesare Vecellia je z prostoru střední Evropy zobrazena v živůtku bez rukávů pouze dívka ze Slezska (1598: 325). Na epitafech českých měšťanských rodin jsou živůtky zachyceny teprve v samém závěru 16. století, jak o tom svědčí řada epitafů měšťanských rodin z Chrudimi, na nichž jsou pod dlouhými černými plášti patrné okraje bělostných košil měšťanských dcer i jejich matek (Jakubec 2015: 153, 168). Na epitafu rodiny brněnského měšťana Mikuláše Migla ze Stohanu (+1590) má živůtek bez rukávů pouze děvče, kdežto její starší sestry jsou oblečeny do černých kabátů s rukávy (Jakubec 2015: 352). Venkovanky z okolí Prahy zachytil v živůtcích bez rukávů na samém počátku 17. století ve svém díle malíř Roelandt Savery (1576–1639) (Kotková – Bartilla 2010). Nejdéle se zmíněný typ oděvu udržel v prostředí uherkých měst a šlechty, což dokládá řada dobových portrétů (Pechová 2013: 82). Uplatnění popsaných stříhových konstrukcí v praxi dokládá rozsáhlý nález hrobového textilu z krypty kostela v maďarském Sárospataku. Zde se pohřbívalo od konce 16. a po celé 17. století. Nalezených jedenáct živůtků vytváří pomyslnou vývojovou řadu, z níž minimálně šest kusů odpovídá právě popsanému typu (Ember 1968: 167–171).

Nošení živůtku bez rukávů s sebou přineslo potřebu dostatečně zahalit paže, k čemuž částečně sloužily přiléhavé rukávy ženské košile, která se vyskytuje v dlouhé i krátké variantě zvané „*oblečka*“ (Adam z Veleslavína et al. 2015: 269). Již od počátku 16. století je však doloženo užívání speciální oděvní součásti zvané „*rukávce*“. Vodňanského *Lactifer* (1511) ji z nedostatku jiných výrazů uvádí v souvislosti s termínem „*fascia*“, pásu

49 Frýdlant 1663 (Šimša 2014: 167), Broumov 1636, Wschowa 1640, Lešno pol. 17. stol., Poznaň 1628 (Šimša 2021a: 115, 158, 170, 188).

50 Sabinov 1641–1720, Kežmarok 1641 a Košice 1760 (Šimša 2021a: 238, 279, 296).

Obr 6 Venkovanka na trhu. Savery, Roalandt. 1608–9. Eine Eierverkäuferin. Städel Museum. Frankfurt nad Mohanem. Stojící žena je oblečená do hustě řasené plátěné sukně, přepásané zástěrou a mužského kabátku do pasu. Hlavu kryje síťový čepec a plátěná šatka

látky k vázání ženského poprsí, „rukávce z votáhlů košílků po pas“,⁵¹ což dobře vystihuje konstrukci oděvu složeného z dlouhých širokých rukávů spojených kratičkou košílkou. Na Pardubicku se rukávce pravidelně objevují v pozůstalostních soupisech (88krát) v průběhu celého 16. století. Nejčastěji jsou uváděny dva kusy, ale vyskytují se i soubory čtyř, pěti, šesti a ojediněle i dvanácti či patnácti kusů. Rukávce se šily z lněného jemného i lněného tlustého plátna, konopného „žemněného“ plátna a v jednotkách případů je dokonce zmiňována i výzdoba výšivkou: „rukávce uherskau formau vyšívány“.⁵² Konkrétní podoba ženské kytle, košile a rukávců se dochovala v textilním depotu ze 40. let 17. století nalezeném v rakouském Poysdorfu (Walcher 1914: 87).

51 Vodňanský, Jan. [Quarinus Veronensis = Vokabulář Lactifer]. Tisstieno w Nowem Plzni: Skrze Mikulasse Bakalarze, 1511. *Manuscriptorium* [online databáze] [cit. 30. 08. 2022]. Dostupné z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/NKCR_-_NKCR__45_A_000007_14MS19B-cs/IMG00000137/full/full/0/default.jpg

52 SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 317_0019r_1571_Býšť.

S živůtkem či ženským kabátkem je snadno zaměnitelná pozdní forma širokého límce – „kolárku“ (partlet), kterou si ženy přikrývaly ramena a hluboký výstřih, odtud její německé pojmenování „*Halßmäntlin*“ a „*Halßgoler*“.⁵³ Starší forma z první poloviny 16. století měla podobu krátké kruhové pláštěnky na ramena. V druhé polovině 16. století však došlo postupně k její redukci do podoby krátkého živůtků se stojatým límcem přecházejícím v přeložené přednice. Střih na takový damaškový „*halskoller*“ je zobrazen v krejčovské knize z Frýdlantu (1663) (Šimša 2014: 177). Obě formy jsou doloženy celou řadou ikonografických dokladů z městského i venkovského prostředí střední Evropy, jak je mimo jiné patrné v díle *Habitus praecipuorum Populorum* z roku 1577 (Weigel 1639: 47–49). Na Pardubicku se „kolárek“ objevuje v 60. letech 16. století a do jeho konce je napříč všemi vrstvami venkovské společnosti zaznamenáno dalších 40 výskytů. Vedle prostých nepodšitých kusů ušitých z vlněného „*muchejru*“, hedvábného „*ferstatu*“ a „*tykty*“ se objevují kusy podšité králičí kožešinou a pošité některou z výše uvedených textilií: „*kolárek králikovej zeleným harasem pošitej*“.⁵⁴ Na mladší typ stříhové konstrukce snad odkazuje „*kolárek bez rukávů harasovej*“.⁵⁵

Závěr

Proměna a formování venkovského oděvu ve střední Evropě v raném novověku byl proces komplikovaný a nadmíru vrstevnatý. Na jeho dynamiku mělo velký vliv cechovní řemeslo, které na jedné straně bránilo usazování krejčích na venkově, na druhé straně zajišťovalo výrobu oděvů a zprostředkování nových oděvních vzorů. Z pozůstalostních soupisů pardubického panství je zřejmé, že zdejší venkovanky disponovaly v 16. století rozsáhlým šatníkem, který odpovídal prosperujícímu, rychle bohatnoucímu regionu. Základ ženského oděvu tvořily soukenné sukně, takže nápadná absence v celé řadě pozůstalostí naznačuje, že se mohlo jednat též o oděv pohřební. V 80 % pozůstalostí se objevuje alespoň jedna sukně, v 16 % dvě, zbytek připadá na tři, ojediněle i čtyři sukně. Ušity byly převážně z domácího sukna střední kvality, pouze v omezené míře i z jemného dovoзовého nizozemského a vlámského sukna. Preferovanou barvu tvořily odstíny červené, následované s velkým odstupem šedou, zelenou a dalšími barvami. Valná většina ženských soukenných sukni byla po většinu 16. století nejspíš stále ještě celistvá s životem a s rukávy stříženými v jednom kuse. Změny v konstrukci zaznamenáváme teprve v druhé polovině 16. století. Nejprve došlo k oddělení rukávů, které se k průramkům přivazovaly jen

⁵³ Adam z Veleslavína et al. 2015: 269.

⁵⁴ SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 313_0177r_1563_Žižín.

⁵⁵ SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 321_0139r_1599_Moravany.

příležitostně a nechávaly tak vyniknout bělostným rukávcům, což byla kombinace pro venkov zvláště typická. Sukně s odděleným živůtkem je sice doložena zhruba ve stejné době jako ve městech, ovšem jednalo se o jednotky případů v horních patrech venkovské společnosti. K většímu rozšíření této novinky dochází teprve na konci 16. století, kdy se objevují i samostatné živůtky a také soukenné sukně do pasu.

Sukně bez živůtku však byly známy již mnohem dříve a jeden či dva kusy tvořily běžnou součást ženského šatníku. Nešily se však ze sukna, ale z lehčích vlněných, bavlněných a hedvábných materiálů, které jim daly specifické pojmenování – „*haraska, muchejrka, barchanka, ferštatka*“ a další. V první polovině 16. století nacházíme v pozůstalostech především „*barchanky a harasky*“, které posléze nahrazují „*muchejrky a šamlatky*“, aby i tyto byly v 90. letech 16. století vytlačeny hedvábnými „*feršatkami*“. Ve stejné době se začínají u tohoto typu sukni vyskytovat i živůtky, takže se jejich vzhled začíná blížit soukenným sukňím.

Ve venkovské oděvní kultuře pardubického panství v raném novověku se tak výmluvným způsobem prolíná konzervativní základ, který je pod náporom prosperujícího hospodářství kontaminován nejprve novými materiály a posléze i stříhovými řešeními, které oděv venkovských honorací přibližují oděvu města.

Leden 2023

Archivní prameny

- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha 1514–1549, inv. č. 314.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha 1541–1562, inv. č. 315.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha 1565–1632, inv. č. 317.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha 1565–1632, inv. č. 318.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha (kniha svršků) 1561–1573, inv. č. 316.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha (kniha svršků) 1574–1582, inv. č. 319.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha (kniha svršků) 1581–1656, inv. č. 320.
- SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, sirotčí kniha (kniha svršků) 1596–1608, inv. č. 321.

Staré tisky

- Vecellio, Cesare. 1598. *Habiti antichi et moderni tutto il Mondo. Di nuouo accresciuti di molte figure*. In Venetia: Appresso Gio. Bernardo Sessa.
- Vodňanský, Jan. [Quarinus Veronensis = Vokabulář Lactifer]. Tisstieno w Nowem Plzni: Skrze Mikulasse Bakalarze, 1511. *Manuscriptorium* [online databáze] [cit. 30. 08. 2022]. Dostupné z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/NKCR__NKCR__45_A_000007_14MSI9B-cs/IMG00000343/full/full/0/default.jpg
- Weigel, Hans. 1639. *Habitus Praecipuorum Populorum tam Virorum, quam Foeminarum, olim singulari Johannis Weigelii Proplastis Norimbergensis arte depicti & excusi, nunc vero debita diligentia denuo recusi*. Ulm: Verlegung Johann Görlins Buchhändlers.

Edice pramenů

- Adam z Veleslavína, Daniel et al. 2015 *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*. Praha: Academia.
- Barich, Katherine – McNealy, Marion. 2015. *Drei Schnittbücher: three Austrian master tailor books of the 16th century*. [Spojené státy americké]: Nadel und Faden Press.
- Kalousek, Josef. 1905. *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, Díl XXII: Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*. Praha: Domestikální fond království Českého.
- Meitzen, August (ed.). 1863. *Urkunden schlesischer Dörfer, zur Geschichte der ländlichen Verhältnisse und der Flureintheilung insbesondere*. Breslau: Josef Max & Komp.
- Novák, Jan Bedřich (ed.). 1887. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. V. 1557–1580*. V Praze: Nákladem Výboru zemského království českého.
- Strnad, Josef. 1905. *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část II., Od r. 1450–1526*. Plzeň: Městské historické museum.
- Svatoň, František. [s.a.]. *Materiál k dějinám Pardubicka. Díl Domácnost a hospodářství*. Archiv EU AV ČR. Rkp. 351-c.
- Šimša, Martin. 2014. *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století = Tailor's pattern books in the Czech Lands in the 16th-18th centuries*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Šimša, Martin. 2021a. *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století = Tailor's pattern books in Central Europe in the 16th-18th centuries. I*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Teige, Josef. 1910. *Žáklady starého místopisu Pražského: (1437–1620). Staré Město pražské. Oddíl I. I*. Praha: Nákladem obce královského hlavního města Prahy.

Literatura

- Ember-Varjú, Mária. 1968. XVI–XVII. Századi ruhadarabok a Sarospataki kriptákból. *Folia Archeologica* 19: 151–183.
- Francek, Jindřich. 2016. *Pardubické smolné knihy 1538–1626. I díl*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Grulich, Josef – Matlas, Pavel. 2009. Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (Jižní Čechy, 17.–18. století). *Český lid* 96: 1–34.
- Hajná, Milena. 1998. Oděvní řemesla na dvoře posledních Rožmberků. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 35: 163–188.
- Hajná, Milena. 2016. *Šaty chodící: každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*. České Budějovice: Národní památkový ústav.
- Hrubý, František. 1927. Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 33: 21–59, 263–306.
- Hynková, Hana. 1967. Pozůstalostní inventáře z Orlických hor s ukázkami z Rychnova nad Kněžnou. *Český lid* 54: 16–30.
- Jakubec, Ondřej. 2015. *Kde jest, ó smrti, osten tvůj?: renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Kotková, Olga – Bartilla, Stefan. 2010. *Roelandt Savery. Malíř ve službách císaře Rudolfa II. = A painter in the services of emperor Rudolf II.* Praha: Národní galerie v Praze.
- Křemen, František. 1917. Příspěvky k Českému slovníku z píseckých archiválií. *Listy Filologické / Folia Philologica* 44: 105–114.
- Kybalová, Ludmila. 2000. *Renesance: 15.–16. století*. Praha: Lidové noviny.
- Lipovski, Radek. 2009. Jak se oblékali Místečané a Místečanky ve 20. letech 19. století. *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 10: 60–83).
- Lipovski, Radek. 2013. *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700-1850)*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě
- Mohrmann, Ruth-Elisabeth. 1975. *Volksleben in Wilster im 16. und 17. Jahrhundert*. Neumünster 1975.
- Mohrmann, Ruth-Elisabeth. 2005. Pośmiertne inwentarze mienia – krytyka źródła, problemy badawcze. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 53: 137–146.
- Nachtmannová, Alena. 2012. *Mezi tradicí a módou: odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.
- Pajer, Jiří. 2002. Testamenty a pozůstalosti strážnických obyvatel z 18. století. *Slovácko* 44: 23–45.

- Pajer, Jiří. 2010. Sirotčí pozůstalosti z přelomu 16. a 17. století ze strážnického panství. *Slovácko* 52: 11–27.
- Pešek, Jiří. 1982. Pražské knihy kšaftů a inventářů, příspěvky k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské. *Pražský sborník historický* 15: 63–92.
- Pešek, Jiří. 1991. Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání každodenního života. In: Bůžek, Václav (ed.): *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU: 30–42
- Pechová, Lenka. 2013. Ženský uhorský šlechtický odev v 16. a 17. století. In: *Sborník semináře historie odívání 2013*. [Díl šestý]. Zlín: Tigris: 63–98.
- Petraňová, Lydia. 1994. Ke studiu lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81: 201–215.
- Pöttler, Burkhard. 2017. Clothing and Cloths in Styrian Probate Inventories of the Late 17th and 18th Centuries Inventories of Textiles – Textiles. In: Ertl, Thomas–Karl, Barbara (eds.): *Inventories of Textiles – Textiles in Inventories, Studies on Late Medieval and Early Modern Material Culture*. Göttingen: V&R Unipress GmbH.
- Rybková, Marcela. 1984. Móda v Olomouci v 16. a na počátku 17. století. Okresní archiv v Olomouci. *Výroční zpráva Okresního archivu za rok 1984*. Olomouc: Státní okresní archiv v Olomouci: 63–74.
- Siglová, Tereza. 2011. *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*. Brno: Maticе Moravská.
- Šimša, Martin 2013. Long Woollen Cloth Trousers – Medieval Heritage or Carpathian Attribution of Shepherd Culture? *Národopisná revue* 23: 43–56.
- Šimša, Martin. 2019. Tailor's Guilds and Their Influence on the Formation of Women's Rural Dress in Central Europe in Early Modern Times. *Národopisná revue* 29, 5: 41–65.
- Šimša, Martin. 2021b. Geneze ženského sukňového a košilového oděvu na moravsko-slovenském pomezí a jeho středoevropský kontext. *Slovenský národopis* 69: 30–60. <https://doi.org/10.2478/se-2021-0003>.
- Tilke, Max. 1923. *Studien zu der Entwicklungsgeschichte des orientalischen Kostüms*. Berlin: Verlag von Ernst Wasmuth.
- Vorel, Petr. 2001. *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*. Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích.
- Vorel, Petr. 2021. *Páni v Perštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha: Rybka Publishers.
- Vychytilová, Petra. 2004. Svatební oděv v Letohradu v Orlických horách podle historických pramenů. *Český lid* 91: 369–386.
- Walcher, Alfred. 1914. *Der Renaissancefund von Poysdorf*. Werke der Volkskunst I. Wien: Kunst – U. Verlagsanstalt J. Löwy.

- Wiegmann, Günter (ed.). 1987. *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter, Phasen – Epochen – Zäsuren*. Münster: Coppenrath.
- Winter, Zikmund. 1893. *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu Bělohorské bitvy*. V Praze: František Šimáček.